

Ο ΔΙΚΑΙΟΠΛΑΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΛΗΤΟΪΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Ειρήνης Π. Χριστινάκη

Αναπλ. Καθηγήτριας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Οἱ δύο σωζόμενες ἐπιστολές τοῦ Γρηγορίου Νύσσης πρὸς τὸν Ὁτρήϊο Μελιτηνῆς μαρτυροῦν τὴ στενὴ καρδιακὴ φιλία μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν¹. Ἀπὸ τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν συνάγεται ὅτι ὁ Γρηγόριος διακατέχεται ἀπὸ υἱικὴ ἀγάπη καὶ θαυμασμὸ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ὁτρήϊου. Ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη του γιὰ τὶς πατρικὲς νοθεσίες καὶ τὴν πνευματικὴ στήριξη τοῦ πολιοῦ Ἱεράρχη. Τὸ 383 ὁ Λητόιος διαδέχεται τὸν Ὁτρήϊο. Ὁ νέος ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς ἔχει κάποιες ἀπορίες ὡς πρὸς τὴ μέθοδο ἐπιλογῆς καὶ ἐπιμετρήσεως τῶν κανονικῶν ἐπιτιμιῶν στὸ πλαίσιο τῆς πνευματικῆς προετοιμασίας τοῦ ποιμνίου του γιὰ τὸ πασχάλιο μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας². Ἀπευθύνει πρὸς τὸν Γρηγόριο Νύσσης γενικὸ ἐρώτημα, «πῶς οἱ ἁμαρτάνοντες οἰκονομηθήσονται ἐννόμως τε καὶ κανονικῶς»³. Ὁ Γρηγόριος, ὡς ἀρχαιότερος καὶ ἐμπειρότερος ποιμενάρχης, ἀνταποκρίνεται ἄμεσα ἀποστέλλοντάς ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ⁴.

1. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιστολὴ Γ'. Ὁτρήϊῳ ἐπισκόπῳ Μελιτηνῆς*, *Gregorii Nysseni Opera*, vol. VIII, II, ἐκδ. G. Pasquali, E. J. Brill, Leiden 1959, σσ. 39-40 (PG 46,1040-1041), *Ἐπιστολὴ ΙΗ'. Ὁτρήϊῳ ἐπισκόπῳ Μελιτηνῆς*, ὁ.π., σσ. 58-61 (PG 46,1068-1072).

2. Οἱ κλασικοὶ σχολιαστὲς Ζωναρᾶς, Βαλσαμῶν καὶ Ἀριστηνὸς καὶ τὸ Πηδάλιον, τοποθετοῦν τὴ συγγραφή τῆς σὲ καιρὸ ἀναμονῆς καὶ προετοιμασίας τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, χωρὶς χρονολογικὸ προσδιορισμὸ. Ἡ γνώμη τους βασίζεται ἀποκλειστικῶς σὲ ἐνδοκειμενικὲς ἀναφορές τῆς ἐπιστολῆς.

3. Ἡ διατύπωση ἀνήκει σὲ σχόλιο ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἱεροῦ Κανόνα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (ἐφεξῆς «Νύσσ.»). Βλ. Ἰωάννου Ζωναρᾶ, *Ἑρμηνεία στὸν Νύσσ. 1*, στὸ Π. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ (στὸ ἐξῆς ΡΠ), *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων Πατέρων*, ἐκδοθέν, σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν, καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων, τόμ. Δ', Ἀθήνησιν 1854 [(φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις), ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1996], σ. 298. Δὲν σώζεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Λητόιου πρὸς τὸν Γρηγόριο καὶ εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο ὁ Ζωναρᾶς νὰ τὴν εἶχε ὑπόψη του. Ὁ Ζωναρᾶς μετὰ τὴν πλάγια αὐτὴ ἐρώτηση ἀπλῶς συνόψισε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς. Στὴν ἐκδοσὴ τῶν ΡΠ ὑποσημειοῦται ὅτι τὸ σχόλιο ἀποδίδεται στὸν Ζωναρᾶ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Τραπεζούντιου Κώδικα, ἐνῶ, στὰ δύο ἄλλα χειρόγραφα ποὺ ἀναγινώσκουν οἱ ἐκδότες, τὸ σχόλιο ἀποδίδεται στὸν Θεόδωρο Βαλσαμῶνα.

4. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιστολὴ Κανονικὴ πρὸς τὸν ἐν ἀγίοις Λητόιον ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς*, PG 45,224-236, ΡΠ4, σσ. 295-330, Ρ. - Ρ. Joannou, *Fonti*, Fascicolo IX, *Discipline Generale Antiqua II*, Tipografia Italo-Orientale "S. Nilo" - Grottaferata, Roma 1963, σσ. 203-226, *Gregorii Nysseni Opera*, vol. III, V, ἐκδ. E. Mühlenberg, E. J. Brill, Leiden 2008, σσ. 1-12. Στὶς ἐκδόσεις αὐτὲς τὸ ἔργο τιτλοφορεῖται ὡς «Κανονικὴ Ἐπιστολὴ», καὶ στηρίζονται σὲ πολὺ μεταγενέστερα τῆς Πενθέκτης χειρόγραφα.

Εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν ἔχει ἔρεισμα ἢ ἀποψη τοῦ Codet, ὅτι ἡ ἐν λόγω ἐπιστολὴ γράφηκε τὸ 390⁵. Θὰ ἦταν μᾶλλον ἀδόκιμο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ Λητόιος εἶχε ἄλλυτες ἀπορίες ἐπὶ τοῦ θέματος μετὰ ἀπὸ παρέλευση ἕξι ἐτῶν ποιμαντορικῆς διακονίας καὶ ἐμπειρίας. Ἡ κρατοῦσα ἀποψη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ συντάχθηκε περὶ τὸ 383, φαίνεται ὀρθότερη⁶.

Ζήτημα ἀποτελεῖ, ἂν ἡ πρὸς Λητόιον Μελιτηνῆς ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, κατὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τῆς συντάχθηκε ὡς ἐξονομικὸ⁷ κείμενο ἢ ἔφερε ἐξαρχῆς δικαιοκρίσιον καὶ μάλιστα δικαιοπλαστικὸν χαρακτήρα. Τυχὸν θεώρηση τῆς ἐπιστολῆς ὡς ἰδιωτικοῦ ἐξωνομικοῦ ἐγγράφου, ποὺ ἀπλῶς διασώζει πληροφορίες ποιμαντικοῦ καὶ κανονικοῦ ἐνδιαφέροντος, θὰ κρινόταν ἐπιδημικῆ. Ἡ μέθοδος τῆς κανονικῆς ἐπιστήμης αἶρει ὄχι μόνον τὴν ἤδη ἀμφίβολη ἀξιοπιστία μίας τέτοιας προσέγγισης ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλογοφάνειά της. Ἐφόσον συνδυασθεῖ ἡ κειμενικὴ ἐρμηνεῖα τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὶς περιστάσεις τῆς συντάξεώς της συνάγονται ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τοῦ ἂν ἦδη ἀπὸ τὸν χρόνον τῆς λήψεώς της χρησίμευσε ὡς λειτουργικὸ ἰσοδύναμο κανονικοῦ νομοθετήματος.

Καταρχὰς λαμβάνεται ὑπόψη ὅτι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς δὲν εἶναι ἐκκλησιαστικὸς προϊστάμενος τοῦ Λητόιου, ἀλλὰ ἐπίσκοπος ὁμορῆς ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας. Γρηγόριος καὶ Λητόιος εἶναι ὁμοιόβαθμοι ὡς πρὸς τὴν ἱερωσύνη τους. Ἡ δικαιοπλαστικὴ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου Νύσσης ὡς μονοπρόσωπου νομοθετικοῦ καὶ δικαστικοῦ ὄργανου ἀσκεῖται μόνον ἐντὸς τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς του. Ἡ δικαιοδοτικὴ ἀρμοδιότητα τοῦ Γρηγορίου δὲν καταλαμβάνει τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Μελιτηνῆς. Οὐδεμία ἱεραρχικὴ σχέση ὑφίσταται μεταξὺ ἀποστολέα καὶ παραλήπτη.

Ὅρισμένα στοιχεῖα, ὅμως, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἀποκλεισθεῖ ἀβασάνιστα καὶ ἀπολύτως ἡ ὑπερόρια κανονιστικὴ δεσμευτικότητα τῆς Γρηγόρειας ἐπιστολῆς. Καταρχὰς, ἡ ὑποβολὴ κανονικοῦ ἐρωτήματος τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς πρὸς μίαν ἄλλην, γιὰ τὴν λήψη γνώμης, δὲν συνιστᾷ παρέκταση τῆς ἀποφασιστικῆς τῆς ἀρμοδιότητος, οὔτε καὶ δημιουργεῖ νομικὴν δέσμευση γιὰ τὴν ἀποδοχὴ καὶ ἐφαρμογὴ τῆς γνώμης. Στὸ δίκαιο τῶν Ἱερῶν Κανόνων ἰσχύει ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου ἐντὸς τῶν ἐδαφικῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς⁸. Ὡστόσο, ἡ μελέτη τῆς δομῆς καὶ τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἀφήνει περιθώρια ἀμφισβητήσεως, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ συντάχθηκε καὶ ἀπεστάλη στὸν Λητόιο ὡς κανονικὴ γνωμοδότηση ἐκδοθεῖσα κατόπιν ὑποβολῆς αἰτήματος πρὸς τὸν γνωμοδοτοῦντα. Εἰδικότερα, ὁ Γρηγόριος στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς πα-

5. P. Godet, «Grégoire de Nysse (Saint)», *DTC* 6 (1914), στήλ. 1847-1852, ἐδῶ: 1850.

6. Σ. Παπαδοπούλου, *Πατρολογία, τόμος Β΄: Ὁ τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολὴ καὶ Δύση)*, Ἀθήνα 1990, σ. 626.

7. Στὸ παρὸν ἄρθρο ἡ χρῆση τῶν ὄρων «νόμος» καὶ «δίκαιο» καὶ τῶν παραγῶγων αὐτῶν, ἐφόσον δὲν γίνεται εἰδικὴ προσδιοριστικὴ ἀναφορὰ σὲ πολιτειακὸν νόμον καὶ τὰ κρατικὰ δίκαια, δηλώνουν ἐκκλησιαστικῆς καὶ ὄχι πολιτειακῆς προελεύσεως νομοθεσίαν καὶ ἀντίστοιχα τὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας.

8. Γιὰ τὴν κανονικὴν ἀρχὴν τῆς ἐδαφικότητος βλ. Γρηγορίου Παπαθωμᾶ, «Ἡ ἀντιθετικὴ σχέση κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικῆς “Διασπορᾶς” (Ἡ ἐκκλησιολογικὴ ἐνότητα ἔναντι τῆς “συν-ἐδαφικότητος” καὶ τῆς “πολυ-δικαιοδοσίας”)», στὸ *Κανονικὰ Ἄμμορφα (Δοκίμια Κανονικῆς Οἰκονομίας)*, [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 19], ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2006, σσ. 107-144.

ρουσιάζει τὸ ζήτημα καὶ ἐξηγεῖ τὴν ἀνάγκη ἐπιλύσεώς του χωρὶς ἀναφορὰ στὸ αἴτημα τοῦ Λητόιου. Στὴ συνέχεια διαστρωματώνει τὸ σύνολο τοῦ κειμένου σὲ παραγράφους ποὺ συγκροτοῦν κατὰ τρόπο συστηματικὸ τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος. Προτάσσει τὴ γενικὴ θεωρία περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς ψυχῆς, κατόπιν ὑπογραμμίζει τὴν ἀντιστοιχία παθῶν καὶ ἀρετῶν, τὰ κατατάσσει εἰδολογικῶς ὡς ἀντίρροπα ζεύγη σὲ κατηγορίες καὶ, ἀκολούθως, προβλέπει τὴν κατάλληλη ἐπιτιμικὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή τῶν παραπτωμάτων ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὰ πάθη καὶ προλαμβάνονται ἀπὸ τὶς ἀντίρροπες ἀρετές. Στὸ τέλος, μετὰ τὴν παράθεση τῆς γενικῆς ὁδηγίας γιὰ τὴ λήψη τῆς προαίρεσης τοῦ ἐπιτιμώμενου, κατακλείει τὴ γνωμοδότησή του μὲ ἐπιστολικὴ ἀποφώνηση. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου ἐξαντλεῖται στὴν ἀπάντηση τοῦ κανονικοῦ ἐρωτήματος καὶ δὲν ἐκτείνεται σὲ ἄλλα θέματα.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο ὑπὲρ τοῦ γνωμοδοτικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ ἀποφώνηση ἔχει βαρύνουσα κανονικὴ σημασία: «*Ταῦτά σοι, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, κατὰ πολλὴν σπουδὴν ἐκ τῶν προχείρων συνθέντες, διὰ τὸ δεῖν τοῖς τῶν ἀδελφῶν ἐπιτάγμασι πείθεσθαι, κατὰ σπουδὴν ἀπεστείλαμεν. Σὺ δὲ τὰς συνήθεις ὑπὲρ ἡμῶν εὐχὰς τῷ Θεῷ προσάγων μὴ διαλείπης· χρεωστεῖς γάρ, ὡς εὐγνώμων υἱός, τῷ κατὰ Θεόν σε γεννήσαντι τὴν διὰ τῶν προσευχῶν γηροκομίαν, κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν κελεύουσαν, τιμᾶν τοὺς γονέας, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἔση μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς. Δῆλον δέ, ὅτι ὡς σύμβολον ἱερατικὸν δέξῃ τὸ γράμμα, καὶ οὐκ ἀτιμάσεις τὸ ξένιον, κἂν τι μικρότερον τῆς σῆς μεγαλοφυΐας ἦ»⁹.*

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἐπιστολικῆς ἀποφωνήσεως πληροφορεῖ ὅτι τὸ αἴτημα τοῦ Λητόιου εἶχε λάβει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐπείγοντος, προφανῶς διότι ὑποβλήθηκε σὲ χρόνον ποὺ δὲν ἀπέειχε πολὺ ἀπὸ τὸ ἐπικείμενον Πάσχα. Ἐπίσης, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀντιμετώπισε τὸ ἐπεῖγον τοῦ πράγματος συντάσσοντας τὴν ἐπιστολὴ «κατὰ πολλὴν σπουδὴν» καὶ «ἐκ τῶν προχείρων». Ὁ Γρηγόριος χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη ἐπίταγμα, γιὰ νὰ δηλώσει τὸ αἴτημα τοῦ Λητόιου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Μελιτηνῆς δὲν ἀπευθύνθηκε στὸν ἐπίσκοπο Νύσσης ἀτύπως καὶ ἰδιωτικῶς, ἀλλὰ τυπικῶς καὶ ἀρμοδίως. Τὸ ἐπίταγμα προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία μίας ἱεραρχικῆς δομῆς μετὰ ἐπιτάσσοντος καὶ ἐπιτασσομένου. Ἡ ἱεραρχικὴ δομὴ, στὴν παρούσα περίπτωσι, ἐφόσον δὲν ὑφίσταται σὲ ἐπίπεδο βαθμοῦ ἱερωσύνης καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρμοδιοτήτων ποὺ ἀσκοῦνται στὴν ἴδια ἐπισκοπῇ, δὲν δύναται νὰ ἀφορᾷ κάτι ἄλλο, παρὰ μόνον τὴ θέσι τῆς συνοδικῆς τάξεως τῆς τιμῆς ποὺ λαμβάνει ἡ ἔδρα ἐκάστου ἐπισκόπου.

Ἡ αἴτηση τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν Λητόιο, νὰ συνεχίσει νὰ δείχνει τὴν υἱικὴ εὐγνωμοσύνη του καὶ νὰ μὴ διακόψει τὴν «διὰ τῶν προσευχῶν γηροκομίαν» τοῦ «κατὰ Θεόν» γενήτορός του, ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπῆρχε μεταξύ τους σχέση πνευματικῆς πατρότητας καὶ ὅτι ὁ Λητόιος ἔλαβε χειροτονία ἀπὸ τὸν Γρηγόριο. Εἶναι φανερό, λοιπόν, ὅτι ἡ κατὰ τάξιν συνοδικὴ ἱεραρχία δὲν καταργεῖται, ἀλλὰ δὲν καταργεῖ

9. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιστολὴ Κανονικὴ πρὸς τὸν ἐν ἀγίοις Λητόιον ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς*, ΡΠ4, σσ. 328-329.

καὶ τὴν πνευματικὴ ἱεραρχία, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ σχέσεις ποὺ δημιουργεῖ ἢ λειτουργικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως εἶναι, π.χ. αὐτὴ τοῦ ἔξομολόγου καὶ τοῦ ἔξομολογουμένου, τοῦ πνευματικοῦ πατέρα καὶ τοῦ ἀντίστοιχου τέκνου του, τοῦ χειροτονουμένου καὶ τοῦ χειροτονουμένου, τοῦ προσευχομένου καὶ τοῦ ὑπὲρ οὗ αὐτὸς προσεύχεται, κ.λπ.

Περαιτέρω, ὁ Γρηγόριος χαρακτηρίζει τὴν ἐπιστολὴ ὡς «σύμβολον ἱερατικόν». Ἡ λέξις *σύμβολο* ὑπογραμμίζει τὸν αὐστηρῶς τυπικὸν χαρακτήρα τοῦ κειμένου. Τὸ σύμβολο ἔχει στερεοτυπικὴ διατύπωση καὶ δὲν ἐπιδέχεται τροποποιήσεις. Περαιτέρω, ἔνα «ἱερατικόν» σύμβολο περιέχει τυπικὰς διατάξεις, ἐντολὰς τοῦ ἐπισκόπου πρὸς τὸν κλῆρο τῆς ἐπισκοπῆς του. Συνεπῶς, ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ ἐνσωματώνει τυπικοὺς κανόνες δικαίου τῆς ὁμορῆς ἐπισκοπῆς, κανονικὰ θέσμια, ὡς δικαιοπλάστης τῶν ὁποίων φέρεται ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τῆς. Ὁ Λητόιος ἔχει τὴν ἀπόλυτη ποιμαντορικὴ ἐξουσία στὴν περιοχὴ τῆς δικῆς του ἐπισκοπῆς καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιούται νὰ μὴ λάβει ὑπόψη ἢ νὰ μὴν ἐφαρμόσει ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ὅσα ἐπάγεται ἢ κανονικὴ γνωμοδότησις τοῦ Γρηγορίου. Ὡστόσο, τυχὸν ἀγνόησις τῶν κανόνων δικαίου ποὺ περιέχει καὶ ἐπικαλεῖται ἢ γνωμοδότησις συνιστᾶ κατὰ τὸν Γρηγόριον «ἀτίμωσις τοῦ ξενίου», δηλαδὴ περιφρόνησις ἐκκλησιαστικοῦ νόμου, ἔστω καὶ περιορισμένης τοπικῆς ἰσχύος. Ὁ Γρηγόριος ἐμμέσως διδάσκει ὅτι, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν τυπικὴν ἰσχύ του τὸ δίκαιον τῆς ἐπισκοπῆς Νύσσης περιορίζεται στὰ ἐδαφικὰ τῆς ὅρια, τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τοῦ ἀπολαμβάνει κανονικοῦ κύρους καὶ στὴν ὁμορῆ ἐπισκοπῆ, ἐφόσον τῆς γνωστοποιεῖται ἀρμοδίως καὶ τυπικῶς σὲ ἐκτέλεσις ἐπιτάγματος τοῦ ἐπιχώριου ἐπισκόπου τῆς.

Στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, ὅταν ἐγειρόταν ζήτημα ποιμαντικὸ ἢ, κατὰ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ Μίλας, ζήτημα ποὺ ἀφοροῦσε «τὴν διδακτικὴν ἐξουσίαν καὶ εἴσοδον βαθέως εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον», ὁ ἐπίσκοπος ἀποτεινόταν στοὺς ἡγήτορες τῶν πλησιέστερων ἐπισκοπῶν καὶ σὲ περίπτωσις σοβαρότατων ζητημάτων αὐτοὶ συνδιασκέπτονταν συνοδικῶς¹⁰. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως στὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν αἰρετικῶν μίας ἐπισκοπῆς, οἱ ὁμοροὶ ἐπίσκοποι ἐνεργώντας ἐν Συνόδῳ εἶχαν ἐποπτευτικὴ ἀρμοδιότητα. Ἡ δικαιοδοτικὴ τους ἐξουσία, πέραν τῆς ἱκανότητος λήψεως καὶ ἐπιβολῆς προληπτικῶν μέτρων, ἐκτεινόταν καὶ στὸν δικαστικὸν ἔλεγχον. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὴν κανονικὴ πρόβλεψις ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἀμελεῖ καὶ δὲν προστατεύει ἀποτελεσματικὰ τὸ ποίμνιόν του ἀπὸ τὴν προσηλυτιστικὴν δράσιν τῶν αἰρετικῶν¹¹.

Ὁ Λητόιος μὲ τὴν ὑποβολὴν τοῦ ἐρωτήματος δὲν ἀποσκοποῦσε ἀπλῶς στὴ λήψιν μίας ἔγκυρης κανονικῆς γνώμης ἀπὸ ἕνα ἐμπειρότερον καὶ ἐγνωσμένον πνευματικόν

---

10. Νικοδήμου Μίλας, *Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, μτφρ. Μ. Ἀποστολοπούλου, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 325, ὅπου παραπομπὴ σὲ πηγὰς.

11. Γιὰ τὴν ἐποπτευτικὴν καὶ δικαστικὴν ἀρμοδιότητα τῶν ὁμορων ἐπισκόπων κατὰ τὴν κανονικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀμελοῦντος τοῦ ποίμνιο ἐπισκόπου βλ. Καρθ. 121-124, (ΡΠ4, σ. 580-588) σὲ συνδυασμὸν μὲ τὸν Ἀποστ. 58 (ΡΠ2, σ. 75), Καρθ. 71 (ΡΠ4, σ. 485), Καρθ. 74 (ΡΠ4, σ. 493) καὶ Καρθ. 78 (ΡΠ4, σ. 500).

κύρους Ἱεράρχη, μὲ τὸν ὁποῖο μάλιστα εἶχε οἰκοδομήσει σχέση ἐμπιστοσύνης, ἀλλὰ ἱκανοποιούσε τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ ἐθίμου, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται σήμερα μὲ τὸν ὄρο τῆς «κανονικῆς προλήψεως». Ἡ κανονικὴ πρόληψη περιλαμβάνει κάθε προληπτικὴ ἐνέργεια τοῦ ἐφαρμοστῆ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἓνα κανονικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἀναμένεται νὰ ἀναφθεῖ. Λόγω τῆς μελλοντικῆς διαστάσεως τοῦ προβλήματος, ὁ ἐφαρμοστὴς δὲν δεσμεύεται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴ δομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἀναζητήσῃ κανονικὲς γνώμες ἐκτὸς τῶν προβλεπόμενων τυπικῶν διαδικασιῶν, οἱ ὁποῖες ἔχουν προβλεφθεῖ νομοθετικῶς. Κριτήριον ἐπιλογῆς τῶν κανονικῶν συμβούλων, πέραν τοῦ ἐμπειρογνομονικοῦ κύρους, ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης διέθετε τὴν ιδιότητα ὁμοῦ ἐπισκόπου, τοῦ μέλους τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς ἰδίας ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας καὶ ἦταν, ἐπίσης, ἀρχαιότερος τοῦ Λητόιου ὡς πρὸς τὰ πρεσβεῖα χειροτονίας. Παράλληλα, δὲν ἐπιτρέπεται ὑποβάθμιση τῆς πληροφορίας, ὅτι στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι συνυπάρχει καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς μυστηριακῆς καὶ λειτουργικῆς συνδέσεως τῶν δύο ἐπισκόπων, καθότι, σύμφωνα μὲ γενικὴ ἀρχὴ τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας, γενεσιουργὸ στοιχεῖο κάθε πτυχῆς τῆς κανονικῆς θεσμολογίας εἶναι τὸ ἀγιοπνευματικόν¹². Ἔχει ἤδη ἐδραιωθεῖ στὴν κανονικὴ ἐπιστήμη ἡ ὀρθὴ ἄποψη, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀλληλογραφία μεταξὺ ἐπισκόπων στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία εἶχε συνοδικὸ χαρακτήρα¹³, ἄρα καὶ δικαιοπλαστικό.

Λόγω τῆς ἔλλειψης ἐπιστολικῆς προσφωνήσεως ἢ ἄλλης περιστατικῆς ἀναφορᾶς στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ περίπτωσι τὸ κείμενο τῆς, πλὴν τῆς ἀποφωνήσεως, νὰ ἀποτελοῦσε στερεοτυπικὸ περιεχόμενο κανονιστικοῦ ἐγκυκλίου γράμματος τοῦ ἐπιχώριου ἐπισκόπου πρὸς τοὺς πνευματικούς τῆς ἐπισκοπῆς Νύσσης. Ἐπίσης, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀξιοποιήθηκε αὐτούσια ὡς ἀντίστοιχο ἐγκύκλιο γράμμα τοῦ Λητόιου πρὸς τοὺς πνευματικούς τῆς δικῆς του ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ ἐπιστολὴ ἐξαρχῆς συντάχθηκε ὡς κείμενο δικαιοῦ χαρακτήρα, καὶ ὄχι ἀπλῶς ὡς κείμενο πραγμάτευσης τῆς κανονικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν ἐξατομίκευσι καταρχὰς τῶν ἐπιτιμίων καὶ κατ' ἐπέκτασι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν. Εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ποὺ ἀναφέρεται στὶς πηγές ὡς κανονικὴ. Προφανῶς, ἡ σταδιακὴ γενίκευσι τῆς κανονιστικῆς τῆς ἰσχύος ὑλοποιήθηκε διὰ τῆς συμπεριλήψεως τῆς σὲ κανονικὲς συλλογές¹⁴, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐκείνη ποὺ εἶχε ὑπόψη τῆς ἢ Πενθέκτη Οἰκουμενικῆς Σύνοδος (691)¹⁵.

12. Εἰρ. Χριστινάκη-Γλάρου, «Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ἡ συμβολὴ του στὸ δίκαιο τῶν ἱερῶν κανόνων», στὸ *Στα βήματα του αποστόλου Βαρνάβα. Χαριστήριος τόμος πρὸς τιμὴν του Αρχιεπισκόπου Νέας Ιουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου κ.κ. Χρυσοστόμου Β' γιὰ τα τριάντα χρόνια αρχιερατικῆς του διακονίας*, Λευκωσία 2008, σσ. 807-825.

13. Ἰ. Φειδᾶ, *Ἡ γένεσι τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνόδων στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία. Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ* (δ.δ.), Ἀθήνα 2004, σσ. 112-117.

14. Βλ. ὑποσ. 4 τοῦ παρόντος.

15. Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κανονικὴ συλλογὴ, τὴν ὁποία εἶχε ὑπόψη ἡ Πενθέκτη, εἶναι ἡ *Κανονικὴ Συλ-*

Ἡ κανονικὴ τυποποίηση τῆς ἐπιστολῆς ἔλαβε τὴ μορφή τῆς κατανομῆς τοῦ ἀρχικῶς ἐνιαίου κειμένου σὲ ὀκτὼ ἐπιμέρους ἐνότητες, ὀκτὼ δηλαδή κανόνες σὲ αὐξουσα ἀρίθμηση κατὰ τὴ σειρὰ ἀνάγνωσης. Συνεπῶς, ἡ Πενθέκτη δὲν ἀντιμετώπισε τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς ὡς ἐξωνομικό, ἀλλὰ ὡς δέσμη διατάξεων τυπικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, τὶς ὁποῖες συμπεριέλαβε στὸ κωδικοποιητικὸ τῆς ἔργου¹⁶. Ἐκτοτε, οἱ ὀκτὼ κανόνες τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀποτελοῦν δίκαιο τῆς καθόλου Ἐκκλησίας μὲ αὐξημένη τυπικὴ ἰσχὺ καὶ περιβάλλονται μὲ τὸ κῦρος Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τοῦ μόνου, κατὰ τὰ δικαιοκὰ δόγματα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλάθητου ἐκκλησιαστικοῦ Νομοθέτη¹⁷.

Εἰδικὸ Συμπέρασμα: Ἡ πρὸς Λητούιον ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης εἶχε ἐξαρχῆς γραφεῖ ἀπὸ τὸν συντάκτη τῆς ὡς γνωμοδοτικὸ κανονικὸ γράμμα, μὲ δικαιοπλαστικὸ χαρακτήρα, ἥτοι μὲ σκοπὸ τὴν εἰσαγωγὴν νέου δικαίου στὴν δικαιοταξία τῆς ἐπισκοπῆς Μελιτηνῆς. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Μελιτηνῆς κατέστησε τὶς γνώμες τοῦ Νύσσης ἐπιχώριες ἐπισκοπικὲς ἐντολὲς καὶ τυποποίησε τὸ ἄδικο τῆς παραβιάσεως τοὺς στὸ σῶμα τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Στὴ συνέχεια, ὑπὸ τὴ μορφή δέσμης κανόνων διευρύνθηκε τὸ ρυθμιστικὸ πεδίο τῆς σὲ ἐπίπεδο τοπικότητας διὰ τῆς συμπεριλήψεως τῆς σὲ κανονικὲς συλλογὲς εὐρείας ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως. Τὸ ρυθμιστικὸ πεδίο τῶν κανόνων ἔλαβε τυπικῶς καθολικὴ διάσταση διὰ τῆς ἐπικυρώσεως τοὺς ἀπὸ τὴν Πενθέ-

λογὴ εἰς *ΙΔ' Τίτλους*, στὴν ὁποία ἀσφαλῶς περιεχόταν ἡ τυποποιημένη σὲ ὀκτὼ κανόνες ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

16. Γιὰ τὸ κωδικοποιητικὸ ἔργο τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς βλ. μεταξὺ ἄλλων τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Ἀρχοντῶνη, *Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἰ. κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 6], ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1970. Βλ. καὶ Γρηγορίου Παπαθωμᾶ, *Τὸ Corpus Canonum τῆς Ἐκκλησίας (1ος-9ος αἰ.)/Le Corpus Canonum de l'Église (1er-9e s.)*, [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 30], ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2015.

17. Ἡ ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωση τοῦ κανονικοῦ ἀλαθῆτους τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀπασχόλησε τοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους τοῦ περασμένου αἰῶνα. Τὸ ζήτημα ἐρευνήθηκε ἀρχικῶς ἀπὸ πλευρᾶς ἐκκλησιολογικῆς καὶ στὴ συνέχεια ἀξιοποιήθηκε στὸ ἱστορικοκανονικὸ πεδίο καὶ τὴ συστηματικὴ ἔκθεση κανονικῶν μελετῶν. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰ. Καρμίρη, *Δογματικῆς Τμημα Ε'*. Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, Ἀθήναι 1973, σ. 677, 701, Στυλιανοῦ Χαρχιανάκη, *Περὶ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ*, Ἀθήναι 1965, Κ. Μουρατίδου, *Τὸ αἰώνιον κῦρος τῶν ἱερῶν Κανόνων*, Ἀθήνα 1972, Βλ. καὶ Βλ. Φειδᾶ, «Ἱστορικοκανονικαὶ καὶ Ἐκκλησιολογικαὶ προϋποθέσεις Ἑρμηνείας τῶν ἱερῶν Κανόνων», *ΕΕΘΣΠΑ ΙΗ'* (1972), σσ. 235-286, ἐδῶ: σσ. 272-284, Π. Χριστινάκη, *Τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀδίκου κατὰ τοὺς ἰ. κανόνες*, Ἀθήνα 1986, σ. 14. Γιὰ τὴ συνάρτηση τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ δόγματος μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ μεταβλητοῦ ἢ μὴ τῶν κανονικῶν ρυθμίσεων, ὁ ἐπιστημονικὸς διάλογος εἶναι ἀνοικτὸς (Ν. Afanasiev «The Canons of the Church: Changeable or Unchangeable», *St. Vladimir's Theological Quarterly* 11 (1967), σσ. 54-68 [first published in Russian, vid. Zhivoe Predanie, YMCA Press, Paris 1936]). Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ζήτημα ἐπιλύεται ἄριστα μὲ τὴ διάκριση τοῦ καιρικοῦ ἀπὸ τὸ ἀναλλοίωτο, τῆς ἔννοιας τοῦ ἱεροῦ κανόνα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ κανόνα δικαίου καὶ τὴν ἀνεύρεση τοῦ καθοριστικοῦ γιὰ τὶς ἀνωτέρω διακρίσεις προστατευόμενου ἔννομου ἀγαθοῦ (Εἰρ. Χριστινάκη - Γλάρου, *Κριτικὴ Αποκατάσταση καὶ χρῆση τοῦ Α' Τιμ. 3:6 στους ἱερούς κανόνες/Critical Restoration and use of 1 Tim 3:6 within the Holy Canons*, [Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη 24], ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2009, σσ. 20-22).

κτη, ή όποία μάλιστα τούς έξόπλισε με ποινική προστασία¹⁸. Ή έδαφική διεύρυνση τής τυπικής κανονικής ισχύος ύπῆρξε προοδευτική, ένώ ή ούσία τής ρύθμισης ύπῆρξε έξαρχῆς καθολικό, άπαράγραπτο, αὐθεντικό δίκαιο τής Ήκκλησίας.

Γενικό Συμπέρασμα: Ή Πενθέκτη έξέλαβε καί άναγνώρισε ως καθολικό, άπαράγραπτο καί αὐθεντικό δίκαιο τής Ήκκλησίας τούς κανόνες τών τοπικῶν Συνόδων καί τών Πατέρων πού συμπεριέλαβε στο κωδικοποιητικό της έργο. Άνήγαγε έτσι μία πολλή σημαντική θεολογική διδασκαλία καί έξωνομική άρχή σε δικαιοϊκή. Συγκεκριμένα, διά τής έπικυρώσεως όρισμένων συνοδικῶν άποφάσεων τών κατὰ τόπους Ήκκλησιῶν καί Πατερικῶν κανόνων, είσήγαγε στο σύστημα άπονομῆς τής έκκλησιαστικής δικαιοσύνης τήν άρχή τής «κατὰ τόπον» δικαιοϊκής καθολικότητας, πειθόμενη στη διδασκαλία, ότι κάθε τοπική Ήκκλησία δέν άποτελεῖ μέρος του σώματος του Χριστου, αλλά τὸ ὅλον σῶμα Του¹⁹.

Ή άρχή αὐτή έχει άμεσες κανονικές συνέπειες. Ό τοπικός περιορισμός τής τυπικής ισχύος ένός κανόνα δικαίου, ό όποίος θεμελιώνει τὸ άδικο μίας πράξης έχει σημασία ως πρὸς τὸν άποκλεισμό τής ποινικής αντιμετώπισεως του μὴ ύπαγόμενου στη δικαιοδοσία τής κατὰ τόπον Ήκκλησίας. Κάθε πράξη ούσιαστικῶς άδικη παραμένει άδικη καί άξια πνευματικής έπιτιμήσεως στη συνείδηση του καθόλου σώματος τής Ήκκλησίας, δέν είναι όμως αὐτόματα άξιόποινη σε όλες τις κατὰ τόπον Ήκκλησίες, παρὰ μόνον εκεί πού έχει ρητῶς προβλεφθεῖ ποινή επ' αὐτῆς, άλλως αντιμετώπιζεται στο πλαίσιο τής έπιτιμικής άγωγῆς. Τὸ σύστημα άπονομῆς τής έκκλησιαστικής δικαιοσύνης, ως πρὸς τήν έπιβολή έκκλησιαστικής ποινῆς τηρεῖ αὐστηρή τυπικότητα²⁰. Ωστόσο, έφόσον ένας τοπικός κανόνας δικαίου έχει έδραιωθεῖ στη συνείδηση τής Ήκκλησίας ως αὐθεντικός ύποστάτης τής ούσιαστικής δικαιοσύνης, δέν δικαιολογεῖται ή παραβίασή του υπό τὸ πρόσχημα τής έλλειψης έδαφικής τυπικής ισχύος, αλλά μπορεί νά αντιμετωπισθεῖ με έπιτίμιο. Ήπειδὴ ή Ήκκλησία είναι Μία, ή δικαιοσύνη της άπό πλευρᾶς ούσίας είναι άδιαφοροποίητη, καθολική καί άμέριστη.

18. Π. Χριστινάκη, *ό.π.*, σσ. 105-108.

19. Ί. Φειδᾶ, *ό.π.*, σσ. 149-162.

20. Είρ. Χριστινάκη - Γλάρου, *Η αρχή της νομιμότητας στους Ιερούς Κανόνες (Nullum crimen nulla poena sine lege) I. Η αρχή της μη αναδρομικότητας στους κανόνες των Οικουμενικών Συνόδων (Nullum crimen nulla poena sine lege praevia)*, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte Athener Reihe 17], έκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2007.